
ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Philip Cooke (ed): 1989, *LOCALITIES: The changing face of urban Britain*, Unwin Hyman London.
Philip Cooke 1990, *Back to the future. Modernity, Postmodernity and Locality*, Unwin Hyman London.

ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΠΥΛΑΡΙΝΟΣ

Ο λόγος που αυτά τα δύο βιβλία εξετάζονται εδώ μαζί είναι η στενή συγγένειά τους. Το πρώτο βιβλίο είναι ουσιαστικά η λεπτομερής παρουσίαση μιας μεγάλης έρευνας που έγινε μεταξύ 1985-1987 σε επτά επιλεγμένες τοπικές ενότητες (localities) στη Βρετανία. Το δεύτερο βιβλίο είναι μια γενικότερη θεώρηση της νεοτερικότητας και του μεταμοντέρνου με ιδιαίτερη έμφαση στην τώρα διαμορφωμένη χωρική του ταυτότητα και στηρίζεται σημαντικά στα αποτελέσματα της παραπάνω έρευνας.

Μια πολύ εκτεταμένη βιβλιογραφία τα τελευταία χρόνια μάς έχει πληροφορήσει επαρκώς για τις βαθιές διαρθρωτικές αλλαγές του λεγόμενου φορντιστικού μοντέλου ανάπτυξης. Αλλαγές που σχετίζονται με όλα τα επίπεδα λειτουργίας αυτού του μοντέλου και αφορούν και το πρότυπο οργάνωσης εργασίας, και το καθεστώς συσσώρευσης και ολόκληρο το ρυθμιστικό πλέγμα των κρατικών παρεμβάσεων που το χαρακτηρίζει. Οι αλλαγές αυτές στις αναπτυγμένες χώρες του προηγμένου φορντισμού γίνονται, αλλά και συνδέονται αιτιακά, αφ' ενός μέσα σ' ένα πλαίσιο διεθνών οικονομικών ανακατατάξεων και αφ' ετέρου μέσα σ'

ένα τοπίο καινούργιων χωρικών διευθετήσεων. Οι αλλαγές αυτές ως γνωστόν έχουν σαν ορατά αποτελέσματα την αποβιομηχάνιση ολόκληρων περιοχών, τη δυναμική ανάδυση άλλων, την οικονομική αναδιάρθρωση αναπτυγμένων χωρών όπως η Βρετανία, τον περιορισμό του Κράτους Πρόνοιας κ.λπ. Οι ριζικές αυτές αλλαγές του λεγόμενου φορντιστικού μοντέλου ανάπτυξης έχουν οδηγήσει πολλούς να μιλήσουν για το τέλος της νεοτερικότητας (modernity) και την είσοδό μας στην εποχή του μετα-φορντισμού και του μεταμοντέρνου. Στην προσπάθεια που γίνεται να περιγραφεί, να εξηγηθεί και ν' αποδοθεί βραχυγραφικά αυτό το νέο μοντέλο ανάπτυξης έχουν χρησιμοποιηθεί πολλοί όροι όπως «καθεστώς ευέλικτης συσσώρευσης», «μετα-βιομηχανική εποχή» ή «εποχή του πέμπτου Κοντραντίεφ» κ.α.

Έχουμε λοιπόν εδώ δύο βιβλία που ασχολούνται με αυτές ακριβώς τις αλλαγές προσπαθώντας αφ' ενός μεν να τις τοποθετήσουν μέσα σ' ένα γενικότερο πλαίσιο διεθνών εξελίξεων και αφ' ετέρου να καταγράψουν τις επιπτώσεις αυτών των αλλαγών και της οικονομικής αναδιάρθρωσης στις επτά υπό εξέταση τοπικές ενότητες. Κεντρική έννοια και στα δύο βιβλία είναι η έννοια της locality που τη μεταφέρουμε στα ελληνικά ως «τοπική ενότητα». Και εδώ θα πρέπει να γίνουν κάποιες διευκρινίσεις. Παραμένει και στα δύο βιβλία σχετικά ασαφής η χωρική ταυτότητα των τοπικών ενοτήτων, η συγκεκριμένη γεωγραφική τους περίμετρος. Μια ένδειξη χωρικής ταυτότητας αυτών των γεωγραφικών ενοτήτων, που οπωσδήποτε είναι μικρότερες από τις περιφέρειες (regions), είναι ο γνωστός στατιστικός-περιγραφικός όρος Travel to work area(s), περιγραφικός χωρικός όρος αρκετά ευμετάβλητος ακόμα και σ' ένα βραχυχρόνιο χρονικό ορίζοντα. Το πρόβλημα του μεγέθους των ανθρωπογεωγραφικών ενοτήτων που επιλέγουμε είτε προς διερεύνηση-μελέτη είτε ως επιχειρησιακές ενότητες είναι βέβαια γνωστό και από τη βιβλιογραφία και από την πρακτική. Σε μια τέτοια επιλογή υπάρχουν πάντοτε δύο ειδών κίνδυνοι. Από τη μια υπάρχει ο κίνδυνος να μεγεθύνει ή αντίθετα να στενέψει κανείς υπερβολικά το πεδίο παρατήρησής του είτε ως προς το περιεχόμενο των επιλεγμένων χωρικών ενοτήτων. Από την άλλη υπάρχουν χωρικές ενότητες όπου, λόγω των ισχυρών πολιτικών διαφορών που ενυπάρχουν στο εσωτερικό τους εξαιτίας κάποιων μικρότερων και με εντελώς ιδιαίτερα χαρακτηριστικά υποενοτήτων, καθίσταται εξαιρετικά δύσκολη ή/και απαγορευτική η ομοιογενοποίηση των ερευνητικών αποτελεσμάτων ή/και των όποιων επιχειρησιακών προτάσεων. (Κάτι που το παραδέχονται και οι ερευνητές του πρώτου βιβλίου π.χ. στην περίπτωση του Thanet, σελ. 171). Μιλώντας μάλιστα για πόλεις και περιαστικούς χώρους όπως εδώ, ο κίνδυνος είναι ακόμη μεγαλύτερος γιατί μιλάμε για ένα γεωγραφικό επίπεδο εξαιρετικά σύνθετο και μη ομοιογενοποιήσιμο για το οποίο, επιβάλλεται να χρησιμοποιηθούν όροι εξίσου σύνθετοι που να μπορούν να ενσωματώσουν όλο το φάσμα των διεργασιών που συντελούνται σε αυτό το γεωγραφικό επίπεδο και ενότητες που να είναι οι ενότητες στις οποίες όντως να συγκροτούνται

τα υπό εξέταση ή/και επίλυση προβλήματα (βλ. π.χ. τη δημιουργική χρησιμοποίηση του όρου «πολεοδομικός σχηματισμός» κατ' αναλογία του όρου «κοινωνικός σχηματισμός» από τη Λ. Λεοντίδου 1989). Το τελικό κριτήριο αξιολόγησης πάντως θα πρέπει να είναι κατά πόσο όροι όπως αυτοί μπορούν να χρησιμοποιηθούν δημιουργικά και κατά πόσον επιτρέπουν την επίτευξη επιχειρησιακών ή/και ερευνητικών στόχων και μ' αυτό το κριτήριο θα προσπαθήσουμε ν' αξιολογήσουμε τη δουλειά που έχει γίνει σε αυτά τα δύο βιβλία.

Ο Cooke στην προσπάθεια που κάνει να προσδιορίσει ως προς τα χαρακτηριστικά τους τις ενότητες αυτές και να τις συγκεκριμενοποιήσει χωρ' κά, επιλέγει κατ' αρχάς να δώσει έμφαση στην άσκηση των πολιτικών, εθνικών και κοινωνικών δικαιωμάτων κι ως εκ τούτου ορίζει τις τοπικές ενότητες ως «τις περιοχές εκείνες όπου ο πολίτης χρησιμοποιώντας τις ως βάση μπορεί να εξασκήσει, επεκτείνει ή υπερασπίσει αυτά του τα δικαιώματα όχι μόνο στη σφαίρα της πολιτικής δραστηριότητας αλλά και σε άλλες σφαίρες όπως της οικονομικής, της πολιτιστικής και κοινωνικής του ζωής. Η τοπική ενότητα μπορεί λοιπόν να χρησιμοποιηθεί από τον πολίτη ως:

«Η βάση απ' όποιου θα μπορεί να παρεμβαίνει συλλογικά ή ατομικά στην αποτελεσματική εξάσκηση ή διεκδίκηση αυτών των δικαιωμάτων είτε στο εσωτερικό αυτής της ενότητας είτε και πέρα από αυτήν».

Ως προς το χωρικό τους περίγραμμα οι ενότητες αυτές ορίζονται ως:

«Ο χώρος εντός του οποίου βιώνεται το μεγαλύτερο μέρος της καθημερινής και καταναλωτικής ζωής ενός ατόμου» (Cooke 1989: 12).

Ένας σύνθετος ορισμός όπως αυτός παρ' όλη την πολυπλοκότητά του βοηθά αρκετά στη συνέχεια στην επιτυχημένη διερεύνηση των επιπτώσεων της οικονομικής αναδιάρθρωσης στις τοπικές ενότητες όχι μόνο στο επίπεδο της τοπικής οικονομίας και της οικονομικής τους συγκρότησης αλλά, και κυρίως, στα επίπεδα της πολιτικής, πολιτιστικής, και κοινωνικής τους ζωής. Το ζητούμενο είναι κατά δεύτερον, κυρίως στο πρώτο βιβλίο, να καταγραφούν οι μέθοδοι και ο βαθμός αντίδρασης αυτών των τοπικών ενότητων στις αλλαγές που παραπάνω περιγράψαμε και που στενογραφικά θα μπορούσαμε να τις τοποθετήσουμε κάτω από τον τίτλο «οικονομική αναδιάρθρωση».

Το εισαγωγικό κεφάλαιο του πρώτου βιβλίου αναφέρεται στο διεθνές πλαίσιο της κρίσης του φορντισμού αλλά και των διεθνών στρατηγικών εξόδου από την κρίση αυτού του μοντέλου ανάπτυξης που υιοθέτησαν τόσο το χρηματιστηριακό όσο και το βιομηχανικό κεφάλαιο. Σύμφωνα με τον Cooke το διεθνές αυτό πλαίσιο μπορεί να καταγραφεί μέσω των εξής βασικών συνιστωσών του:

- A) Διευρυμένη διεθνοποίηση των επενδύσεων αλλά και των οικονομικών, πολιτικών και πολιτιστικών υποθέσεων.
- B) Διεθνής προσπάθεια περιορισμού του πληθωρισμού.
- Γ) Διαμάχη μεταξύ των αναπτυγμένων και των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών σχετικά με την τιμή του πετρελαίου.

- Δ) Εξαιτίας της πετρελαϊκής κρίσης που εξηνάγκασε τις βιομηχανίες να ξοδεύουν περισσότερο για ενέργεια παρά για επενδύσεις παγίου κεφαλαίου και τον εκσυγχρονισμό τους, υπήρξε μια σχετική μείωση του ρυθμού αύξησης της παραγωγικότητας από το 1973 και μετά.
- Ε) Στη μεταποίηση, όπου έχει υπάρξει αύξηση της παραγωγικότητας του κεφαλαίου, αυτή έχει επιτευχθεί με τη συνολική οργανωτική αναδιάρθρωση των επιχειρήσεων. Αυτή η αναδιάρθρωση συνεπάγεται επενδύσεις σε νέες μεθόδους παραγωγής και νέες τεχνολογίες.
- ΣΤ) Σε πολλούς οικονομικούς κλάδους ο ανταγωνισμός των χωρών που προσφάτως εκβιομηχανίστηκαν αμφισβήτησε, πολλές φορές επιτυχημένα, την επικυριαρχία των αναπτυγμένων χωρών σε ολόκληρους βιομηχανικούς κλάδους όπως π.χ. τα ηλεκτρονικά.
- Ζ) Στη δεκαετία του '80 υπήρξε αύξηση της μεταναστευτικής κίνησης από τις λιγότερο αναπτυγμένες προς τις αναπτυγμένες χώρες αλλά και «εσωτερικά» μεταξύ των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών.
- Θ) Η αύξουσα διεθνοποίηση τέλος συνεπάγεται την αύξηση του μεγέθους αλλά και του βάθους των αγορών. Οι δυτικές αγορές συνεχώς επεκτείνονται αλλά την ίδια στιγμή δέχονται τη διείσδυση του χαμηλού κόστους προϊόντων των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών.

Μέσα σε αυτό το διεθνές πλαίσιο και πάντα στην εισαγωγή του πρώτου βιβλίου ο Cooke επιχειρεί μια περιγραφή της χωρικής εικόνας που η κρίση του φορντισμού και οι στρατηγικές εξόδου από την κρίση αυτή δημιούργησαν και στο αστικό και περιφερειακό σύστημα της Βρετανίας. Επισημαίνει λοιπόν ότι το μετα-φορντιστικό τοπίο που τώρα αναδύεται στη Βρετανία έχει τα εξής δύο αλληλοσυσχετιζόμενα χαρακτηριστικά: 1) την ενδυνάμωση του ρόλου του Λονδίνου. Ενδυνάμωση που σημαίνει αφ' ενός αύξουσα επιρροή του σε διεθνές επίπεδο και αφ' ετέρου επικυριαρχία του επί του περιφερειακού συστήματος της Βρετανίας όπου εξασκεί πλέον μεγαλύτερο έλεγχο. και 2) Με αυτήν την ισχυροποίηση του Λονδίνου η Βρετανία έχει πλέον χωριστεί σε Βορρά και Νότο. Ο παλιός Βορράς της φορντιστικής μαζικής παραγωγής χαρακτηρίζεται από αποβιομηχάνιση, ανεργία και απώλεια του ελέγχου σε μεγάλο βαθμό των τοπικών δραστηριοτήτων. Ο Νότος από την άλλη, παρουσιάζει χαρακτηριστικά ανάπτυξης των μικρότερων και του μεσαίου μεγέθους πόλεων. Η εντυπωσιακή ανάπτυξη αυτών των πόλεων του βρετανικού Νότου ή για να ακριβολογούμε του Νοτιοανατολικού μέρους της Βρετανίας και στο λεγόμενο διάδρομο του αυτοκινητόδρομου M4 στηρίζεται κατά κύριο λόγο στον τριτογενή τομέα και στις νέες τεχνολογίες. Ο Cooke υποστηρίζει ότι σε μεγάλο βαθμό αυτό οφείλεται σε μια διάχυση της ανάπτυξης του Λονδίνου και η εμπειρική έρευνα φαίνεται να στηρίζει αυτήν την υπόθεση όπως επί παραδείγματι στην περίπτωση του Swindon χωρίς να τη μετατρέπει βέβαια σε κανόνα.

Αλλά και το δεύτερο βιβλίο που εξετάζουμε εδώ προσφέρει ένα εκποσέ του φορντιστικού μοντέλου ανάπτυξης το οποίο θα πρέπει να πούμε ότι συνιστά μια πρώτη τάξεως εναργέστατη εισαγωγή στο θέμα.

Η πρωτοτυπία του βιβλίου αυτού έγκειται στο ότι εξετάζει το φορντισμό σαν ένα στοιχείο της νεοτερικότητας ανάμεσα σε άλλα επιτρέποντας έτσι μια οργανικότερη επισκόπησή του. Η περιδιάβαση της νεοτερικότητας που κάνει ο Cooke συμπεριλαμβάνει με συνοπτικό αλλά σαφή τρόπο την αισθητική της νεοτερικότητας, τον τρόπο δημιουργίας και διάρθρωσης του Εθνικού Κράτους, και την ιστορία των κοινοτήτων και του κοινοτικού τρόπου ζωής.

Επανερχόμενοι τώρα στο πρώτο βιβλίο. Οι επτά τοπικές ενότητες που εξετάζονται είναι οι εξής:

- A) Swindon μια ανερχόμενη και αναπτυσσόμενη περιοχή σχετικά κοντά στο Λονδίνο και με πρόσβαση στον αυτοκινητόδρομο M4.
- B) Cheltenham επίσης αναπτυσσόμενη περιοχή του Νότου. Παλιά λουτρόπολη με το σημαντικότερο κέντρο στρατιωτικών τηλεπικοινωνιών της Βρετανίας τώρα.
- Γ) Lancaster παλιά ημι-βιομηχανοποιημένη περιοχή που τώρα θα μπορούσε να πει κανείς ότι βρίσκεται σε μια περίοδο μεταβατική.
- Δ) The Isle of Thanet. Παλιά ήταν ένας από τους τουριστικούς προορισμούς των Βρετανών. Τώρα σε ερήμωση και παρακμή.
- Ε) Βιομηχανικές περιοχές του Merseyside. Μια τυπική βιομηχανική περιοχή της ακμής του φορντισμού με μεγάλα εργοστάσια μαζικής παραγωγής, κυρίως παραγωγής αυτοκινήτων. Τώρα σε περίοδο αποβιομηχάνισης και υψηλότατου ποσοστού ανεργίας.
- ΣΤ) South Birmingham. Επίσης μια τυπική φορντιστική βιομηχανική περιοχή με επίσης μεγάλες αυτοκινητοβιομηχανίες που τώρα επίσης έχει περάσει σε περίοδο αποβιομηχάνισης και ανεργίας.
- Ζ) Teeside. Κι εδώ έχουμε άλλη μια περιοχή που κάποτε άκμαζε βιομηχανικά κι ήταν ένας από τους δημιουργηθέντες τη δεκαετία του '60 πόλους ανάπτυξης της Βρετανίας βασισμένος στην παραγωγή χάλυβα κυρίως και που τώρα βρίσκεται σε πλήρη παρακμή.

Μια πρώτη εικόνα των τάσεων που παρατηρούνται μας δίνει μια μετατόπιση από τη μεταποίηση προς τον τριτογενή τομέα μέσα σ' ένα περιβάλλον μειωμένων επενδύσεων και ύψους απασχόλησης. Η οικονομική ταυτότητα της κάθε περιοχής έχει αλλάξει ριζικά μέσα στα τελευταία 10-15 χρόνια κι αυτό φαίνεται καθαρά μέσα από την παράθεση, αρκετά λεπτομερή πολλές φορές, των στατιστικών που αφορούν τους κυριότερους μακρο-οικονομικούς δείκτες αλλά και των δεικτών που απεικονίζουν τη σύνθεση της παραγωγικής τους βάσης. Η τελική εικόνα που συναποκομίζουμε είναι ασφαλώς πιο σύνθετη και μας δίνει ένα ολόκληρο φάσμα τάσεων και διεργασιών είτε εν εξελίξει είτε περαιωμένων καθώς και χωρικών ρυθμίσεων και ανακατατάξεων που μπορεί να περιγραφεί συνοπτικά ως εξής:

α) Αύξηση των δραστηριοτήτων του τριτογενούς τομέα είτε για την παροχή υπηρεσιών βοηθητικών της παραγωγής είτε για δημόσιου χαρακτήρα υπηρεσίες. Είναι ειρωνικό πάντως να βλέπουμε σε ολόκληρες περιοχές ο μεγαλύτερος εργοδότης να είναι το Κράτος όταν στην εξουσία

βρίσκεται μια κυβέρνηση που είχε υποσχεθεί λιγότερο Κράτος. Η αύξηση της ανεργίας διεύρυνε, όπως ήταν φυσικό, τις κρατικές εκείνες υπηρεσίες που ασχολούνται με τους ανέργους και τα εν γένει θύματα της οικονομικής αναδιάρθρωσης.

β) Αλλαγές στον τρόπο παραγωγής. Η οργανωτική αναδιοργάνωση των επιχειρήσεων έχει επιφέρει ανεξάρτητα ή/και σε σχέση με την αντιγραφή των ιαπωνικών μεθόδων παραγωγής μια σειρά από αλλαγές του προτύπου οργάνωσης της εργασίας όπως π.χ.: Η λειτουργική και αριθμητική ευελιξία (functional and numerical flexibility), η επιβολή πολύ αυστηρότερων ποιοτικών ελέγχων, αύξηση της ρομποτικής αυτοματοποίησης, μεθόδους παραγωγής «just in time production» κ.λπ.

γ) Αύξηση της μερικής απασχόλησης ιδιαίτερα της γυναικείας αλλά και αύξηση των αναθέσεων σε εργολήπτες (subcontractors) σημαντικών κομματιών της παραγωγής.

δ) Παρακμή της μαζικής φορντιστικού τύπου παραγωγής.

ε) Εξαιτίας των παραπάνω προκύπτουν νέες χωρικές συμμαχίες, μια νέα χωρική κατανομή της εργασίας, και μια νέα γεωγραφική κατανομή της ανάπτυξης που συνθέτουν το καινούργιο χωρικό τοπίο του μετα-φορντισμού.

Όλα τα παραπάνω θα μπορούσε να πει κανείς ότι δεν αποτελούν καινούργιες ανακαλύψεις. Λίγο ή πολύ με επιμέρους μονογραφίες, ή και ευρύτερες θεωρητικές εργασίες οι διεργασίες αυτές και οι τάσεις έχουν καταγραφεί ή ακόμα και προβλεφθεί από τα τέλη της δεκαετίας του '70 όταν άρχισαν να εμφανίζονται οι πρώτες απόπειρες υπέρβασης της μόλις τότε ορατής φορντιστικής κρίσης και να εφαρμόζονται τα πρώτα προγράμματα οικονομικής αναδιάρθρωσης από επιχειρήσεις αλλά και από το δημόσιο τομέα (βλ. π.χ. Massey 1984). Το σημαντικό αυτού του βιβλίου έγκειται νομίζω στο ότι για πρώτη φορά έχουμε μια τόσο διεξοδική και σε βάθος έρευνα τοπικών ενότητων και μάλιστα σε μια χώρα του φορντιστικού κέντρου όπου οι διαδικασίες της οικονομικής αναδιάρθρωσης και οι επιπτώσεις της κρίσης ήσαν πιο εκτεταμένες και πιο μακροχρόνιες από άλλες παρόμοιες χώρες.

Αλλά ο προβληματισμός του Cooke πάει παραπέρα. Έχοντας ορίσει τις τοπικές ενότητες με όρους πολιτικής συγκρότησης και εξάσκησης δικαιωμάτων επανέρχεται στο τέλος του πρώτου βιβλίου και προσπαθεί, αρκετά επιτυχημένα, να κατασκευάσει μια τυπολογία ανταπόκρισης των τοπικών ενότητων απέναντι στην κρίση και γενικότερα τις νέες συνθήκες της μετα-φορντιστικής εποχής. Μια τυπολογία που δεν εξαντλείται στην καταγραφή των αντιδράσεων απέναντι στην κρίση μόνο των θεσμοθετημένων μορφών έκφρασης και αντιπροσώπευσης των τοπικών αυτών ενότητων –το τοπικό κράτος– αλλά επεκτείνεται όσο βέβαια αυτό είναι δυνατόν σε ολόκληρη την τοπική κοινωνία. Θεωρώντας εξ αρχής η έρευνα τις ενότητες αυτές όχι απλώς χωρικές ενότητες αλλά ως το άθροισμα της τοπικής «κοινωνικής ενέργειας» και ως «κέντρα συλλογικής συνείδησης» έχει προσπαθήσει, πολύ επιτυχημένα πολλές φορές, να καταγρά-

ψει τις τοπικές αντιδράσεις, τις πολιτιστικές δραστηριότητες, την πολιτική συμπεριφορά και τη γενικότερη μετά την κρίση κουλτούρα αυτών των ενότητων. Ομαδοποιώντας λοιπόν τις τοπικές ενότητες ο Cooke κάνει λόγο για δύο ειδών ενότητες. Υπάρχουν πρώτα απ' όλα οι τοπικές εκείνες ενότητες όπου το Κράτος ήταν έντονα αναμεμιγμένο στη διάθεση αγαθών συλλογικής κατανάλωσης, και παροχών του Κράτους Πρόνοιας. Αυτές οι τοπικές ενότητες ήταν συνήθως εκείνες που είχαν μεγάλες μαζικού τύπου φορντιστικές βιομηχανίες π.χ. αυτοκινητοβιομηχανίες και ήσαν εκείνες που αντέδρασαν πιο αργά στις γεωγραφικές-χωρικές μετατοπίσεις της παραγωγής, στην οικονομική αναδιάρθρωση και τις αλλαγές των παραγωγικών προτύπων. Τοποθετημένες γεωγραφικά σε μη ευνοϊκές γεωγραφικές θέσεις για τη μετα-φορντιστική εποχή βρίσκονται σε αναζήτηση ενός ρόλου και σε πολλές περιπτώσεις οι ίδιες τοπικές κοινωνίες αντιδρούν στην κρίση έξω από τις θεσμοθετημένες εκφράσεις του τοπικού κράτους στήνοντας π.χ. τοπικά δίκτυα αλληλεγγύης, συγκροτώντας μian άλλη καινούργια τοπική κουλτούρα κ.ο.κ. Από την άλλη υπάρχουν οι τοπικές ενότητες που τοποθετημένες ευνοϊκά στον τώρα διαμορφωμένο χώρο μεταφορντιστικής εποχής κατόρθωσαν, και οι τοπικές κοινωνίες και το τοπικό κράτος ν' αντιδράσουν έγκαιρα υιοθετώντας μια συμπεριφορά διοικητικο-οργανωτική (managerial) που τους επέτρεψε να αναδεικνύονται σήμερα ως οι δυναμικές περιοχές ενός νέου τύπου ανάπτυξης. Όλα αυτά βέβαια έχοντας πάντα κατά νου ότι αυτή τους η ανάδειξη είναι κυρίως αποτέλεσμα διεθνών συγκυριών, και χωρικών ανακατατάξεων και λιγότερο δικού τους επιτυχημένου marketing, κάτι που άλλωστε παραδέχεται και ο Cooke και οι ερευνητές.

Αυτές ακριβώς οι συμπεριφορές και οι αντιδράσεις των τοπικών κοινωνιών είναι που κάνουν τον Cooke να μιλήσει εκτεταμένα, ιδίως στο δεύτερό του βιβλίο για την τοπική δυναμική και ικανότητα αντίδρασης, την τοπική κοινωνική εφευρετικότητα (local social innovation) όσον αφορά τη χάραξη τοπικών στρατηγικών ανάπτυξης, επικουρικά ή και σε αντίθεση με κρατικές επιλογές και παρεμβάσεις. Όλα αυτά μοιάζουν και είναι λίγο ασαφή αλλά αν ανατρέξουμε στην έννοια της κοινότητας και της κοινοτικής ζωής, στις οποίες αφιερώνεται ένα ολόκληρο κεφάλαιο του δεύτερου βιβλίου, θα δούμε ξεκάθαρα τις αναγωγές και τις αναλογίες που θέλει να κάνει ο Cooke.

Βασική θέση κατ' αρχάς του δεύτερου βιβλίου είναι ότι αυτό που ονομάζεται μεταμοντέρνο δεν είναι παρά μια εσωτερική κριτική της νεοτερικής κριτικής κάτι που μοιάζει να συγγενεύει με τη θέση του Λυοτάρ για την κεντρική θέση της μεταγλώσσας και των μετα-αφηγήσεων στην κατ' αυτόν «μεταμοντέρνα κατάσταση». Αλλά για τον Cooke το μεταμοντέρνο δεν είναι μια «κατάσταση» που απειλεί να αντικαταστήσει τη νεοτερική, είναι περισσότερο μια συνέχιση της νεοτερικής με άλλα μέσα. Αυτό εξηγεί και την αναγωγή της τοπικής ενότητας στην παλιά σύλληψη της κοινότητας που η νεοτερική κριτική κατά τον Cooke κατέστρεψε και σαν έννοια και σαν χωρική έκφραση και που τώρα μπορεί να

ξανα-οικοδομηθεί σαν μια σφαίρα, μια περιοχή αντίστασης, στον αποικισμό της ηθικής και της ιδεολογίας της αγοράς.

Για να φτάσει όμως εκεί ο Cooke επιχειρεί μια κριτική περιδιάβαση της νεοτερικότητας εξετάζοντας συνοπτικά αλλά και με αρκετή σαφήνεια όλες τις εκφάνσεις της, γλώσσα, αισθητική, φιλοσοφία, οργάνωση του Εθνικού Κράτους, καθώς και το φορντιστικό μοντέλο ανάπτυξης στην ολότητά του. Το σημαντικό σε αυτήν την περιδιάβαση είναι αφ' ενός η προσπάθεια κάθε φορά εισαγωγής της χωρικής διάστασης της νεοτερικότητας σε αντίθεση με πολλές τέτοιου είδους συνοπτικές περιγραφές που είναι α-χωρικές και αφ' ετέρου η προσπάθεια χαρτογράφησης της γεωγραφίας του φορντισμού και του μετά το φορντισμό αναδυόμενου τώρα μοντέλου ανάπτυξης. Εξετάζοντας τις κυριότερες πτυχές του μεταμοντέρνου στη λογοτεχνία, τη φιλοσοφία και την αρχιτεκτονική, αποδεικνύει ότι όντως το θεωρούμενο ως μεταμοντέρνο μπορεί να θεωρηθεί η συνέχιση του μοντερνισμού, της νεοτερικότητας, με άλλα μέσα. Κι αυτό έχει σημασία στον τρόπο που κατανοούμε το χώρο και τις διεργασίες που τώρα συντελούνται σε αυτόν και που η έρευνα των επτά τοπικών ενοτήτων έχει σαφέστατα καταγράψει.

Καταλήγει έτσι σε δύο συμπεράσματα. Από τη μια βλέπει να γίνεται, μιλώντας για τη Βρετανία πάντα, μια προσπάθεια επαναπροσδιορισμού της έννοιας των πολιτικών δικαιωμάτων από τους νεοσυντηρητικούς, με όρους που υπαγορεύονται από την ιδεολογία της αγοράς, κάτι που ο Cooke θεωρεί ως αντιδραστικό μοντερνισμό και αντιδραστική κριτική της νεοτερικότητας, εν αντιθέσει με την κριτική του μεταμοντέρνου η οποία, κατά τον Cooke πάντοτε, δεν είναι αντιδραστική αλλά αναδεικνύει τα καταπιεστικά στοιχεία της νεοτερικότητας. Και σε αυτά συμπεριλαμβάνει και την προσπάθεια επιστροφής πίσω στις αξίες της αυγής της νεοτερικότητας καταστρέφοντας όλες τις κατακτήσεις, —όπως το Κράτος Πρόνοιας— της πολιτικής πάλης για την επέκταση των πολιτικών δικαιωμάτων πέρα από τα όρια που απορρέουν από τα δικαιώματα ιδιοκτησίας.

Το δεύτερο συμπέρασμά του απορρέει τόσο από την κριτική της νεοτερικότητας μέσα από το κίνημα του μεταμοντερνισμού όσο κι από την έρευνα των επτά τοπικών ενοτήτων. Συμπεραίνει ότι στη μεταφορντιστική εποχή σημασία δίνεται στις μικρές τοπικές ενότητες ή/και δίκτυα χωρικών ενοτήτων που συνδυάζουν επιμέρους χωρικές ενότητες εργασίας, αναψυχής και κατοικίας και που παρουσιάζουν τα χαρακτηριστικά του ευχάριστου περιβάλλοντος, την απουσία ισχυρών συνδικάτων και την ύπαρξη ανεvidίκευτου εργατικού δυναμικού που θα μπορεί εύκολα να εκπαιδευθεί ή να επανεκπαιδευθεί αν κατέχει κάποιες στοιχειώδεις δεξιότητες. Μόνο σε τέτοιες περιοχές απ' ό,τι φαίνεται κι από την έρευνα μπορεί ν' αναπτυχθεί, σε καθεστώς ευελιξίας, το καινούργιο πρότυπο παραγωγής. Η ανάδυση της σημασίας τέτοιων περιοχών, ενδιάμεσης ανάπτυξης συνήθως κατά το παρελθόν, γίνεται μέσα σε ένα περιβάλλον όπου ο ρόλος του Κράτους γίνεται όλο και πιο συγκεντρωτικός και η

δύναμη και η νομιμοποίηση πηγάζει από μεγάλα μητροπολιτικά κέντρα που έχουν όλο και πιο διευρυμένες δραστηριότητες και που οι αποφάσεις που λαμβάνονται σε αυτά, αφορούν πολύ μεγάλες γεωγραφικές ενότητες. Μέσα σ' ένα τέτοιο δυσμενές περιβάλλον κατά τον Cooke οι τοπικές ενότητες με τη δυναμική τους, την κοινωνική εφευρετικότητα που τους έχει δώσει τη δυνατότητα να χαράξουν ανεξάρτητες στρατηγικές ανάπτυξης και να περιορίσουν τα καταστροφικά αποτελέσματα της οικονομικής αναδιάρθρωσης όσον αφορά τουλάχιστον τη φυσική παρακμή, την κοινωνική πόλωση κ.λπ. είναι ακριβώς οι τόποι εκείνοι όπου θα δοκιμαστεί η δυνατότητα να ξαναμπει η όλη περιπέτεια της νεοτερικότητας σε προοδευτική τροχιά. Όλα αυτά ακούγονται πολύ ευχάριστα αλλά αναρωτιέται κανείς για τα μέσα τις πολιτικές που θα επιτρέψουν στις τοπικές ενότητες να παίξουν αυτόν το ρόλο.

Στο τέλος του πρώτου βιβλίου ο Cooke φαίνεται να προκρίνει πολιτικές που στηρίζονται στη στρατηγική της τοπικής ανάπτυξης μέσα από θεσμούς όπως οι δημοτικές ή περιφερειακές επιχειρήσεις, οι δημόσιες αναπτυξιακές εταιρείες κ.λπ. Η επιτυχία όμως τέτοιων πολιτικών σε περιοχές όπως η Emilia Romagna που την αναφέρει ο Cooke χωρίς να υποστηρίζει, όπως άλλοι, φυσικά ότι μπορεί να αντιγραφεί πλήρως είναι συνήθως αποτέλεσμα τοπικών ιδιομορφιών σε συγκυριακό συνδυασμό με διεθνείς συνθήκες κι ανακατατάξεις (βλ. Mugray 1987 π.χ. αν και για τη λεγόμενη τρίτη Ιταλία υπάρχει μια εκτεταμένη βιβλιογραφία). Σίγουρα υπάρχει μια τάση προσέγγισης και υπέρβασης εντέλει των περιφερειακών ανισοτήτων μέσα από πολιτικές που αναδεικνύουν την τοπική πρωτοβουλία. Σε όσες όμως περιπτώσεις αυτές οι πολιτικές ήσαν όντως επιτυχημένες η έρευνα απέδειξε ότι είχαν ταυτόχρονα ευνοηθεί είτε από τον καινούργιο διεθνή καταμερισμό της εργασίας, είτε από την κρατική δραστηριότητα (η περίπτωση του Cheltham, όπου η αγγλική κυβέρνηση έχει εγκαταστήσει το μεγαλύτερο κέντρο στρατιωτικών τηλεπικοινωνιών είναι άκρως διαδρακτική). Όχι πως ο Cooke δεν αναγνωρίζει τα όρια που τίθενται από περίπλοκες διεργασίες διεθνείς και εσωτερικές σε τέτοιες πολιτικές. Αλλά αντιπροτείνει σε αυτές τις δυσκολίες μια γενναιόδωρη χρηματοδότηση από το κράτος αναπτυξιακών εταιρειών –κάτι που γίνεται με τις δύο αναπτυξιακές εταιρείες της Βρετανίας τη SCOTTISH και τη WELSH DEVELOPMENT AGENCIES– έως ότου αυτές βρουν τρόπους αυτοχρηματοδότησής τους και επίσης μια εθνική πολιτική σχετικού απομονωτισμού, περιορισμού των εισαγωγών και πιο αυστηρής πολιτικής ισοτιμιών, πολιτικές μάλλον ανέφικτες υπό τις παρούσες συνθήκες της παγκόσμιας αγοράς και των τάσεων ομοιογενοποίησης σε υπερεθνικά σύνολα π.χ. την ΕΟΚ.

Σίγουρα η ενδυνάμωση των τοπικών πρωτοβουλιών είναι ίσως ο μόνος τρόπος άμβλυνσης των περιφερειακών ανισοτήτων που σήμερα διαθέτουμε, αλλά κάθε φορά, κι αυτή είναι η ουσία τους, πρέπει να τις προσαρμόζουμε στις υπάρχουσες συνθήκες και στις εν δυνάμει τοπικές δυνατότητες. Άρα τα συμπεράσματα δεν μπορούν να γενικευθούν χωρίς

αυτό να μειώνει βέβαια τη σημασία τους. Σε περιπτώσεις όπως η ελληνική π.χ. όπου η ελληνική κρίση σε συνάφεια σίγουρα με την κρίση του φορντιστικού μοντέλου ανάπτυξης έχει άλλα χαρακτηριστικά, πολλές φορές ριζικά διάφορα (βλέπε π.χ. Οικονόμου 1990, ή Hadjimichalis and Vaïou 1990) τα παραπάνω μόνο σαν οδηγός μπορούν να χρησιμεύσουν. Ας μην ξεχνάμε όμως και κάτι άλλο που δεν έχει τόσο σχέση με τη διαφορά μεταξύ μιας χώρας του φορντιστικού κέντρου και μιας χώρας του περιφερειακού φορντισμού: Ο Cooke αναφέρεται σε μια χώρα με έντονη τοπικιστική, με την καλή έννοια, παράδοση και με ισχυρότατα εδραιωμένα, τόσο θεσμικά όσο και σ' επίπεδο συλλογικής συνείδησης, Τοπική Αυτοδιοίκηση. Τοπική Αυτοδιοίκηση όχι μόνο πρωτοβάθμια αλλά και εκλεγμένη δευτεροβάθμια με ευρύτατες αρμοδιότητες όσον αφορά τον αναπτυξιακό προγραμματισμό, και τουλάχιστον πριν την άνοδο των Συντηρητικών, επάρκεια πόρων για την εκτέλεση του προγραμματισμού της. Χωρίς αυτές τις προϋποθέσεις (επάρκεια πόρων, εύρος αρμοδιοτήτων, ισχυρή Τοπική Αυτοδιοίκηση) τα όσα αναφέρει ο Cooke θα παραμείνουν στο επίπεδο των ασκήσεων επί χάρτου. Εξάλλου όπως σημειώνουν πολλοί παρατηρητές (ενδεικτικά Mugray 1987) και η επιτυχία της Emilia Romagna οφείλεται σε μεγάλο βαθμό σε τέτοιου είδους συνθήκες τοπικής οργάνωσης.

Συμπερασματικά: Θα μπορούσαμε να πούμε ότι το μεν δεύτερο από τα βιβλία που εξετάσαμε χωρίς να μπορεί να θεωρηθεί είτε ριζοσπαστικό είτε ότι ανοίγει καινούργιους θεωρητικούς ορίζοντες είναι μια σύνθεση με πάρα πολύ ενδιαφέρον και ανοίγει καινούργια κεφάλαια στη συζήτηση για το μεταμοντέρνο, ενώ συγχρόνως διακρίνεται για την ενάργεια και τη σαφήνειά του, πράγμα ασυνήθιστο στις μελέτες που έχουν σχέση με τη «μεταμοντέρνα κατάσταση». Είναι επίσης πολύ χρησιμο αφ' ενός για το συνοπτικό *expose* του φορντισμού που μπορεί όπως προειπώθηκε ν' αποτελέσει μιας πρώτης τάξεως εισαγωγή για το φορντιστικό μοντέλο ανάπτυξης κι αφ' ετέρου για την περιήγηση στους θεσμούς, τις εκφράσεις και εκφάνσεις αλλά και προπαντός τους χώρους τόσο της νεοτερικότητας όσο και του μεταφορντισμού, όσο και του μεταμοντέρνου. Το πρώτο βιβλίο πέρα από τις θεωρητικές προτάσεις του για τις οποίες κανείς μπορεί να εκφράσει αντιρρήσεις, όπως για παράδειγμα στη χρησιμότητα ή/και το περιεχόμενο που το βιβλίο δίνει στον όρο τοπική ενότητα (Locality) είναι πολύτιμο για τις επτά έρευνες των τοπικών ενότητων. Αυτές οι έρευνες που περισσότερο απ' οτιδήποτε άλλο μας κάνουν να καταλαβαίνουμε τις αλλαγές μπροστά στις οποίες βρισκόμαστε, αλλαγές που αν θέλουμε να τις χαρακτηρίσουμε χρονικά θα μπορούσαμε να τις πούμε δοκιμές. Μελετώντας αυτές τις έρευνες φαίνεται καθαρά ότι το τοπίο, και ως διαπλεκόμενες διεργασίες μέσα σε αυτόν το χώρο, της βιομηχανικής εποχής με τη σταδιακή εγκαθίδρυση της γεωγραφίας, των ισορροπιών, και του κρατικού ρυθμιστικού πλέγματος του φορντισμού έχει φτάσει σε κάποια όρια και τώρα μεταλλάσσεται ριζικά. Και παρ' όλο που μας λείπει ο ιστορικός ορίζοντας, η α-

πόσταση με άλλα λόγια που επιβάλλει η ιστορία, μπορούμε ν' ανιχνεύσουμε τα μεγάλα ρεύματα των αλλαγών που επέρχονται. Σίγουρα δεν είναι αρκετό το γεωγραφικό επίπεδο των τοπικών ενοτήτων για μια συνολική θεώρηση, είναι όμως απαραίτητο σε μια ανάλυση του χώρου, που θα συμπεριλαμβάνει όλα τα γεωγραφικά επίπεδα.

Μελέτες όπως αυτές οι επτά μάς κάνουν να καταλαβαίνουμε επίσης ότι ζούμε σε μια προνομιακή εποχή. Οι αλλαγές που τώρα καταγράφουμε θα χρειαστούν σίγουρα ένα μεγάλο χρονικό ορίζοντα για να αποκρυσταλλωθούν αν ποτέ αποκρυσταλλωθούν σε ένα άλλο μοντέλο ανάπτυξης και τέτοιες αλλαγές, μαθαίνουμε από την ιστορία, δημιουργούν μεταβατικές εποχές που το παλιό και το καινούργιο συνυπάρχουν και η μετάβαση σε μια άλλη εποχή γίνεται αργά, ανισομερώς κι ίσως επώδυνα, κάτι που φαίνεται και σε αυτές τις μελέτες. Η εποχή μας είναι προνομιακή γιατί ακριβώς ζώντας σε αυτό το μεταβατικό στάδιο προς μια μεταφορντιστική και ίσως μεταμοντέρνα εποχή –για να μεταχειριστώ δύο από τις βραχυγραφίες αποτύπωσης μιας σύνθετης πραγματικότητας– έχει τα εργαλεία και τη μεθοδολογία κατανόησης και καταγραφής αυτών των αλλαγών και δεν στέκεται απέναντί τους σαν τους αμήχανους χρονικογράφους άλλων μεταβατικών εποχών. Κι αυτή είναι η πολύτιμη συνεισφορά αυτών των επτά μελετών που δεν συντελούν ίσως στην οικοδόμηση μιας μεζονος θεωρητικής πρότασης αλλά μας επιτρέπουν να δούμε με ενάργεια και σαφήνεια τις αναδιατάξεις, την αναδιάρθρωση, όλο το πλέγμα των αλλαγών που τώρα συντελούνται στο χώρο, στην οργάνωση της παραγωγής, στην κοινωνική διάρθρωση και αναπαραγωγή, στις νομιμοποιητικές διαδικασίες και ρυθμίσεις. Μπορούμε έτσι με μεγαλύτερη σιγουριά ν' αναπτύξουμε εργαλεία και πολιτικές που θα στρέψουν τις αλλαγές προς κατευθύνσεις που εμείς θέλουμε και θα απορροφήσουν τις δονήσεις των οδυνηρών, πολλές φορές, επιπτώσεων. Από την άλλη διαβάζοντάς τις δεν μπορεί να μην κάνει κάποιος τον παραλληλισμό με τα ακατέργαστα χρονικά, τα αμήχανα πολλές φορές, που μας άφησαν οι χρονικογράφοι και οι δρώντες άλλων μεταβατικών εποχών, κάπου εκεί στο μεταίχμιο Μεσαίωνα και Αναγέννησης ή την εποχή της ανάδυσης του καπιταλισμού. Ιδίως οι περιγραφές των Industrial estates του Merseyside ή του ερημωμένου Thanet ή του σε πλήρη διάλυση Teeside είναι τόσο συγκλονιστικές όσο και τα παλιά χρονικά που περιγράφουν άλλες πόλεις ή περιοχές που οι αλλαγές εκείνων των εποχών έφεραν σε πλήρη παρακμή.

Βιβλιογραφία

- Massey, D., 1984: *Spatial Divisions of Labour. Social Structure and Geography of production*. London & Basingstoke Macmillan.
 Λεοντίδου, Α., 1989: *Πόλεις της σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά 1909-1940*. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ.

Marrey, S., 1987: «Flexible specialisation in the Third Italy». *Capital & Class* 33 pp 84-96.

Οικονόμου, Δ., 1990: «Σύγχρονες τάσεις στην χωροταξία της Ελληνικής βιομηχανίας». *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 76 σ. 3-39.

Hadjimichalis, C. and Vaiou, D.: «Whose flexibility. The politics of information in Southern Europe». *Capital and Class* 42 pp 79-106.

Philip Cooke (ed): 1989, *LOCALITIES: The Changing Face of Urban Britain*, Unwin and Hyman, London.

ΗΛΙΑΣ ΓΕΩΡΓΑΝΤΑΣ

Μέσα από την επιμέλεια αυτή φαίνονται οι πρακτικές διαστάσεις μιας σχετικά νέας κατεύθυνσης στην αστική και περιφερειακή έρευνα που από το 1985 και έπειτα προσπαθεί να αναπροσδιορίσει το ρόλο της τοπικότητας και τη σχέση της με ευρύτερης κλίμακας διαδικασίες και μηχανισμούς. Το βιβλίο αυτό είναι ενδιαφέρον γιατί μπορεί κανείς να δει στην εφαρμογή της μια νέα ατζέντα ερευνητικών προβλημάτων που στο προκαταρκτικό της στάδιο προκάλεσε μια πλατιά συζήτηση για τη σκοπιμότητα των μελετών τοπικότητας – ειδικά σε μια εποχή κατίσχυσης υπερεθνικών δομών και ενός παγκοσμίου καταμερισμού εργασίας (για τη συζήτηση αυτή δες τα διάφορα άρθρα στα *Antipode* 19:1, 19:3, 20:1, 21:1, 21:2, 21:3, 22:1 καθώς και το άρθρο των M. Savage et al. στο *Quarterly Journal of Social Affairs*, 1987 (3)1:27-51.

Η διεξαγωγή της έρευνας αυτής ξεκίνησε το 1985 με χρηματοδότηση του Συμβουλίου Οικονομικής και Κοινωνικής Έρευνας (ESRC) και με τίτλο *Changing Urban and Regional System*. Πρόκειται για μια συλλογική ερευνητική προσπάθεια επτά ερευνητικών ομάδων που καλύπτουν ισάριθμες περιπτώσεις μελέτης. Βασικός στόχος του προγράμματος ήταν «...η διερεύνηση των επιπτώσεων της οικονομικής αναδιάρθρωσης σε εθνικό και τοπικό επίπεδο και η εξέταση του ρόλου κεντρικών και τοπικών πολιτικών σε σχέση με το πώς οι τοπικότητες υποστηρίζονται ή περιορίζονται στη διαδικασία αναδιάρθρωσης μέσω κοινωνικών και πολιτικών θεσμών» (πρόλογος, σ.ix).

Το λαϊτ μοτίφ των επτά περιπτώσεων μελέτης είναι η θέση της αναδιάρθρωσης όπως έχει διατυπωθεί κυρίως από τη Massey (1984). Δύο είναι οι βασικοί στόχοι του ερευνητικού προγράμματος. Πρώτον, η εξέταση των επιπτώσεων της αναδιάρθρωσης του 1970 και 1980 σε τοπικότητες που παρουσιάζουν μια ποικιλία εμπειριών και είναι διακριτές με το μάτι του γεωγράφου στη βάση των ειδικών χαρακτηριστικών των αγορών εργασίας. Δεύτερον, και πολύ πιο ενδιαφέρον εγχείρημα, η διερεύνηση των όρων και συνθηκών κάτω από τις οποίες η τοπικότητα μπο-

ρεί ενεργητικά να επηρεάσει τη συγκεκριμένη μορφή που παίρνει τοπικά η οικονομική αναδιάρθρωση.

Ο πρώτος στόχος εκπληρώνεται ικανοποιητικά δίνοντας μια σαφή εικόνα των διαφορικών επιπτώσεων της κρίσης αναδιάρθρωσης σε σχέση με μακροοικονομικές τάσεις και αλλαγές στη χωροθετική πολιτική των επιχειρήσεων σε διαφορετικούς κλάδους της οικονομίας. Τα αποτελέσματα της αναδιάρθρωσης συνεξετάζονται με πολιτικές περικοπών των κρατικών δαπανών για κοινωνική πρόνοια. Σε μεγάλο βαθμό η επιτυχής εκπλήρωση του πρώτου στόχου εξαρτάται από τη διαθεσιμότητα ποσοτικών στοιχείων σε τοπική κλίμακα και την αξιοποίησή τους. Έτσι έχουμε πράγματι μια καλή και εμπειριστατωμένη παρουσίαση των μεταβολών που επέφεραν οι διαδικασίες αποβιομηχάνισης και τριτογενοποίησης της οικονομίας σε σχέση με τις πολιτικές απασχόλησης, την εσωτερική διάρθρωση του εργατικού δυναμικού, την αγορά κατοικίας και εργασίας και τη στρατηγική των επιχειρήσεων. Πολύ ενδιαφέρουσα είναι επίσης η αντιπαράθεση τοπικότητων που κάτω από διαδικασίες αναδιάρθρωσης επωφελούνται και αναπτύσσονται ραγδαία (π.χ. Cheltenham και Swindon) και εκείνων που γίνονται βασικοί αποδέκτες της κρίσης και χειροτερεύουν την ήδη μειονεκτική τους θέση (π.χ. Merseyside και Teeside).

Λιγότερο επιτυχημένα, νομίζω εκπληρώνεται ο δεύτερος στόχος. Δηλαδή του πώς η τοπικότητα μπορεί να αναδράσει και ενδεχόμενα να επηρεάσει την πορεία αναδιάρθρωσης. Βέβαια εδώ πρέπει να ειπωθεί ότι η ίδια η έννοια της αναδιάρθρωσης είναι αρκετά εργαλειακή και συχνά εξωτερική ως προς άλλες συγγενείς διαδικασίες για να χρησιμοποιηθεί συνθετικά ως προς την τοπικότητα. Το πρόβλημα αυτό συνειδητοποιείται στην έρευνα αυτή αλλά η λύση που προτείνεται είναι αρκετά συζητήσιμη. Η ανάλυση συχνά προσφεύγει σε αντιλήψεις πολιτισμικής ιδιαιτερότητας, τοπικής κουλτούρας κ.α. σαν οιωνεί ερμηνευτικούς μηχανισμούς που καλύπτουν τα κενά της θέσης της αναδιάρθρωσης. Αυτό νομίζω οφείλεται στο γεγονός ότι η θέση της αναδιάρθρωσης χρειάζεται μια αναδιατύπωση όταν και όπου εφαρμόζεται σε μελέτες τοπικότητας. Αν και έχει με επιτυχία χρησιμοποιηθεί σε κλαδικές μελέτες –απ' όπου και ξεπήδησε– η καταλληλότητά της για τοπική έρευνα πρέπει να αντιμετωπίζεται με περίσκεψη.

Έτσι έχουμε, στον επίλογο της επιμέλειας, την υποστήριξη μιας ιδέας τοπικού δυναμισμού (local pro-activity) που δεν στηρίζεται από τα περιεχόμενα των επιμέρους μελετών. Με την έννοια ότι ενώ οι επιμέρους μελέτες περιορίζονται στην παρουσίαση ποσοτικών μεταβολών, τα συμπεράσματα του επιμελητή αφήνονται αβοήθητα στο βαθμό που λείπει μια ανάπτυξη αξιολογικού πλαισίου για τη διαμόρφωση πολιτικών σε τοπικό επίπεδο. Για παράδειγμα, ποιος είναι ο ρόλος των μεταρρυθμιστικών ομάδων και οι όροι κάτω από τους οποίους τοπικές συμμαχίες μπορούν να επηρεάσουν τη ροή των εξελίξεων; Γιατί ο τοπικός δυναμισμός εμφανίζεται σε ορισμένες μόνο τοπικότητες και για λόγους που

δεν εξηγούν γιατί σε άλλες τοπικότητες απουσιάζει; Γιατί η ανάπτυξη ορισμένων τοπικοτήτων διαμεσολαβείται από κεντρικές πολιτικές (π.χ. η βιομηχανία αμυντικών συστημάτων στο Cheltenham) ενώ η ανάπτυξη άλλων συμβαίνει στη βάση τοπικών πρωτοβουλιών; Κάτω από ποιους όρους μορφές κοινωνικής κινητοποίησης πετυχαίνουν τους στόχους τους σε σχέση με συγκεκριμένα αιτήματα ανάπτυξης;

Το βασικό πρόβλημα της επιμέλειας αυτής, νομίζω, έγκειται στο ότι ο σύνθετος χαρακτήρας των πολιτικών ρυθμίσεων και η μορφική τους σχέση με τα οικονομικά μεγέθη ξεχνιέται σε όφελος μιας απευθείας συναγωγής των τοπικών αναπτυξιακών προβλημάτων από ασυνέχειες στη μακροοικονομική κλίμακα. Αυτό ίσως οφείλεται στο ότι η μελέτη του τοπικού αυτοκατανοείται ως μελέτη ιδιαιτεροτήτων και ως πρόβλημα έμφασης. Έτσι συχνά η ανάλυση παρασύρεται από την ετερογένεια και ποικιλία των οικονομικών δεικτών με αποτέλεσμα τον παραμερισμό της κατανόησης των κοινών όρων διαμόρφωσης μιας νέας ιεραρχίας στο αστικό και περιφερειακό σύστημα.

Ωστόσο, αυτό που διαφαίνεται καθαρά, και για το οποίο αυτή η ερευνητική προσπάθεια πρέπει να πιστωθεί, είναι η ανασυγκρότηση διαδικασιών μέσα από τις οποίες η χωρική διάσταση ως συγκροτησιακή της κοινωνικής σχέσης εργασία-κεφάλαιο ισχυροποιείται περισσότερο. Η θεμελίωση αυτού του επιχειρήματος είναι σημαντική συμβολή στην αστική έρευνα και μας πηγαίνει πολύ πιο μπροστά από τους λειτουργισμούς και τυπολογικούς φορμαλισμούς που κυριαρχούσαν στην αστική έρευνα της δεκαετίας του 1970.

Η τοπικότητα είναι σίγουρα ένας νεοτερισμός με την έννοια ότι έχει αναπροσανατολίσει πολλούς ερευνητές που παλιότερα είχαν στραμμένη την προσοχή τους στην περιφερειακή κλίμακα μελέτης, σε κάτι καινούργιο –την τοπικότητα– που όμως είναι λιγότερο σαφές και πιο χαλαρά προσδιορισμένο από την περιφερειακή ή την τοπική κλίμακα. Η έρευνα τοπικότητας επιμένει στο συγκεκριμένο –δηλαδή στο τοπικό– χωρίς να έχει προσδιορίσει τα επίπεδα αφαίρεσης στα οποία κινείται. Δεν κατανοεί ότι το τοπικό μπορεί να είναι και είναι εξίσου αφηρημένο όσο και το εθνικό ή υπερεθνικό επίπεδο. Η εμμονή στο συγκεκριμένο συχνά συγχέεται με το ειδικό και με μια προτίμηση για μικρές, διακριτές κλίμακες μελέτης που συχνά δεν είναι τίποτα περισσότερο από τοπικές αγορές εργασίας. Στο βαθμό που χωρικές κλίμακες συγχέονται με επίπεδα αφαίρεσης, νομίζω ότι ο κίνδυνος μιας οπισθοχώρησης στον εμπειρισμό γίνεται πιο ορατός. Αυτό που εμφανίζεται ως πρόβλημα έμφασης ίσως τελικά είναι έλλειψη κριτηρίων αφαίρεσης.

Από την άλλη πλευρά υπάρχουν σοβαροί λόγοι που δικαιολογούν αυτούς τους αναπροσανατολισμούς στην έρευνα του τοπικού παρ' όλους τους κινδύνους που αυτή η στροφή μπορεί να εγκυμονεί. Οι λόγοι αυτοί εκτίθενται συστηματικά στη μελέτη αυτή και τουλάχιστον σε ό,τι αφορά το βρετανικό χώρο στη δεκαετία του 1980 μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

- 1) Η διαμόρφωση νέων χωροθετικών σχημάτων όπου οι διαδικασίες οικονομικής αναδιάρθρωσης συμβαίνουν σχεδόν ταυτόχρονα και σε συνδυασμό με μια νέα ανακατανομή στο χώρο.
- 2) Η δραματική μείωση της βιομηχανικής απασχόλησης και η λιγότερο δραματική αύξηση της απασχόλησης στις υπηρεσίες.
- 3) Η αύξηση των ποσοστών γυναικείας απασχόλησης (κυρίως μερικής) και η απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων συνολικά.
- 4) Η αποκέντρωση των οικονομικών δραστηριοτήτων από τα μητροπολιτικά κέντρα στις ημι-αστικές ημι-αγροτικές περιοχές και μικρές πόλεις, και
- 5) το όλο και εντεινόμενο άνοιγμα μεταξύ ενός αποβιομηχανοποιούμενου Βορρά και ενός σχετικά εύπορου Νότου.

Έτσι ένας σοβαρός λόγος για τη μελέτη της τοπικότητας έγκειται στη θεμελιωμένη διαπίστωση ότι η αναδιάρθρωση της οικονομίας έγινε παράλληλα με μια αποδιάρθρωση προηγούμενων χωροθετικών σχημάτων όπου ο καταμερισμός της εργασίας εκφραζόταν μέσα από περιφερειακές εξειδικεύσεις, και όπου παραδοσιακά αστικομητροπολιτικά κέντρα συγκρατούσαν την κάθε περιφέρεια μέσα από συγκεκριμένες σχέσεις που είχαν αναπτυχθεί με το κέντρο στη βάση εθνικών προτεραιοτήτων (π.χ. η σημασία του άνθρακα και του χάλυβα για μια εθνική ενεργειακή και βιομηχανική πολιτική). Το χαρακτηριστικό της δεκαετίας του 1980 είναι το σπάσιμο αυτών των εξισορροπήσεων μεταξύ εθνικής πολιτικής και του χωρικού καταμερισμού της εργασίας μέσα από συνειδητές κρατικές πολιτικές που πρόβαλλαν τους μηχανισμούς της αγοράς σαν την ικανή συνθήκη άριστης κατανομής των πόρων στην κοινωνία, άρα και στο χώρο. Η διάλυση των περιφερειακών δομών γεννάει την τοπικότητα σαν μια νέα έκφραση των σχέσεων μεταξύ χωρικών και κοινωνικών προτύπων.

Οικονομική αναδιάρθρωση, πολιτική απορρύθμιση και χωρική ανακατανομή αποδεσμεύουν υπο-περιφερειακά, τοπικά σύνολα από τη μοίρα ευρύτερων περιφερειών. Στη θέση μιας εθνικής περιφερειακής πολιτικής έρχεται μια νέα πολιτική που προάγει μια ιδέα ανταγωνισμού μεταξύ τοπικοτήτων με βασικό άξονα τα χαρακτηριστικά των αγορών εργασίας και τη διαθεσιμότητα της κατάλληλης υποδομής. Όμως αυτή η ιδέα της «εξατομίκευσης» χωρικών συνόλων έχει συνέπειες που κατά πολύ ξεπερνούν τις τοπικές αγορές εργασίας και νομίζω ότι αυτό το πρόβλημα δεν προσεγγίζεται ικανοποιητικά στο βιβλίο.

Αν η μελέτη της τοπικότητας είναι κατ' αρχήν η μελέτη των χωρικών αποτελεσμάτων της οικονομικής κρίσης τότε ποιος είναι ο σκοπός της μελέτης της, αφού οι επιπτώσεις αυτές δεν απορρέουν αναγκαία από από την τοπικότητα αλλά από διαδικασίες που κατά πολύ την ξεπερνούν; Δηλαδή από ευρύτερες διαδικασίες αναδιοργάνωσης του κεφαλαίου σε παγκόσμια κλίμακα και ανασυντάξεις των σχέσεών του με τα θεσμικά πλαίσια ελέγχου. Αν υπάρχει όντως μια τέτοια ασυνέπεια, σίγουρα δεν είναι πρόβλημα μόνο αυτού του βιβλίου, αλλά ένα κοινό πα-

ράδοξο στις τοπικές μελέτες που απαιτεί περαιτέρω μεθοδολογική επεξεργασία.

Από την άλλη πλευρά, οι ευρύτερες διαδικασίες οικονομικής ολοκλήρωσης και η εντεινόμενη διεθνοποίηση του κεφαλαίου, σημαίνουν ότι ορισμένες τοπικότητες ενσωματώνονται σε οικονομίες που ξεπερνούν τους μηχανισμούς ρύθμισης και τα πλαίσια δικαιοδοσίας παραδοσιακών κρατικών πολιτικών. Ως αποτέλεσμα, τοπικές αγορές εργασίας εξαρτώνται όλο και περισσότερο από διεθνείς αγορές προϊόντων. Αυτή η διαπίστωση εμφανίζεται μάλλον δευλά στο βιβλίο, διατάζοντας να λάβει πλήρως υπόψη τα αιτήματα που απορρέουν μέσα από τις νέες αυτές σχέσεις. Η αδυναμία αυτή οφείλεται στο ότι λείπει μια συνδυασμένη ανάλυση οικονομικών μεγεθών και θεσμικών πλαισίων άσκησης της πολιτικής στη βάση κριτηρίων αμοιβαίου ελέγχου. Η σχέση των δύο, μάλλον ξεχνιέται και στη θέση της μπαίνει μια ανάλυση ποσοτικών ενδείξεων που δεν οδηγεί στη συναγωγή της τοπικότητας ως κατηγορίας που ενσωματώνει οικονομικούς και πολιτικούς όρους.

Κατά πόσο είναι λοιπόν δικαιολογημένη η υποχώρηση θεωρητικών προσεγγίσεων υπερ-τοπικών διαδικασιών σε όφελος ενός εμπειρισμού της τοπικότητας; Η εντεινόμενη διεθνοποίηση του κεφαλαίου και η αναδιάρθρωσή του πράγματι μεταβάλλει προϋπάρχοντα χωροθετικά σχήματα με κύριο χαρακτηριστικό την αποκέντρωση, όπως πολύ καθαρά καταδεικνύεται μέσα στο βιβλίο αυτό. Αλλά αν τα εθνικά πλαίσια άσκησης πολιτικών σχετικοποιούνται όλο και πιο πολύ, τότε γιατί όχι και τα τοπικά; Η αδυναμία της μελέτης αυτής έγκειται στη μη επαρκή κατανόηση μιας νέας ιεραρχίας στο αστικό και περιφερειακό σύστημα όπου το τοπικό δεν προκύπτει άμεσα, είτε μέσα από μια αλά Schumpeter «δημιουργική καταστροφή», όπως υπαινίσσεται στην εισαγωγή, είτε ως γνήσιος, προνομιακός χώρος συγκρότησης αντιλήψεων, νοοτροπιών και εμπειριών όπως συχνά υποδεικνύεται στις επιμέρους μελέτες.

Στη διαμόρφωση αυτής της νέας ιεραρχίας το κεντρικό κράτος έπαιξε και παίζει σημαντικότατο ρόλο, για παράδειγμα μέσω απευθείας διαπραγματεύσεων για ξένες επενδύσεις, μέσω κινήτρων αποκέντρωσης, ζωνών ελεύθερου εμπορίου, χρηματοδοτήσεων και απαλλαγών. Μέσω συγκεκριμένων δημοσιονομικών και εργασιακών πολιτικών οδήγησε συνειδητά στο αποτέλεσμα της αποδέσμευσης της τοπικότητας από προϋπάρχοντα σχήματα περιφερειακής εξειδίκευσης και στη δημιουργία νέων αλλά και στην αξιοποίηση παλιών ανισοτήτων ανάμεσα αλλά και κυρίως μέσα στις περιφέρειες. Έτσι η τοπικότητα μεταβάλλεται σε «φάκελο προσφοράς» που ανταγωνίζεται άλλες τοπικότητες μέσα και έξω από τα εθνικά σύνορα για την προσέλκυση διεθνοποιημένου κεφαλαίου που όλο και λιγότερο εξαρτάται από οικονομίες κλίμακας αλλά όλο και περισσότερο από μια εξειδικευμένου χαρακτήρα εργατική δύναμη, διαθεσιμότητα κατάλληλης υποδομής και πρόσβαση σε αγορές και κέντρα αποφάσεων.

Στο βαθμό που η έρευνα δεν περιορίζεται σε συλλογή διαπιστώσεων

και ιδιογραφικών περιπτώσεων αλλά και κυρίως εντοπίζει κατευθύνσεις μελλοντικής έρευνας και θέτει αιτήματα θεωρίας, το βιβλίο αυτό θα έπρεπε να διαβαστεί από μια οπτική γωνία που δεν συστήνεται από τους συγγραφείς του. Δηλαδή με μια κατά νου αναζήτηση των νέων όρων διαμόρφωσης πολιτικών ρυθμίσεων κάτω από συνθήκες χωρικής ανασύνταξης του κεφαλαίου. Οι νέες αυτές συνθήκες επαφέρουν μετατόπιση του αντικειμένου της κοινωνικής σύγκρουσης ενώ ταυτόχρονα η αναντιστοιχία θεσμικών πλαισίων και κλίμακας δράσης του κεφαλαίου όλο και εντείνεται χωρίς όμως αυτονόητα να γίνεται και αισθητή. Πιστεύω ότι η έλλειψη μιας τέτοιας πλατφόρμας αντιπαλότητας είναι το βασικό θεωρητικό αίτημα που θέτει η μελέτη της τοπικότητας και η παρούσα επιμέλεια προσφέρει αρκετό προβληματισμό στην κατεύθυνση αυτή.

Βιβλιογραφία

Massey, D. (1984) *Spatial Divisions of Labour*. London: Macmillan.

Ξανθή Πετρινιώτη, Αγορές Εργασίας, Οικονομικές Θεωρίες και Έρευνες, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, σ. 394.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Τα κύρια αντικείμενα των οικονομικών της εργασίας, όπως είναι η κατανόηση και ερμηνεία των διαδικασιών και μηχανισμών κατανομής των ανθρώπινων πόρων σχετικά με τη θέση τους στην αγορά εργασίας (απασχολούμενοι, άνεργοι, εκτός εργατικού δυναμικού) καθώς και η συνδεόμενη με αυτή την κατανομή διανομή του εισοδήματος, τις τελευταίες δεκαετίες έχουν αναχθεί διεθνώς στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος τόσο των οικονομολόγων (ερευνητών και ακαδημαϊκών) όσο και των ασχολουμένων με τη χάραξη και εφαρμογή της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής. Η επίμονη χειροτέρευση της οικονομικής επίδοσης στις αναπτυγμένες και όχι μόνο χώρες, τα ταυτόχρονα υψηλά ποσοστά ανεργίας, οι συντελούμενες αλλαγές στη διάρθρωση και λειτουργία των αγορών εργασίας καθώς και οι άξονες πολιτικής αντιμετώπισης αυτών των θεμάτων συνεχίζουν να ελκύουν το ενδιαφέρον των ειδικών και η διεξαγόμενη σε διεθνές επίπεδο έρευνα παραμένει υψηλή.

Για την Ελλάδα ωστόσο, αν και η έξοδος από τη σημερινή δεινή οικονομική κρίση απαιτεί επιτυχή παραγωγική αξιοποίηση των ανθρώπινων πόρων της, πράγμα που προϋποθέτει τον καθορισμό αποδεκτών και αποτελεσματικών κανόνων διανομής του προϊόντος και εισοδήματος, τα σχετικά θέματα, παρά τις ελάχιστες ατομικές ερευνητικές προσπάθειες,

παραμένουν μάλλον αδούλευτα. Έτσι η εργασία της αναπληρώτριας καθηγήτριας του Παντείου Πανεπιστημίου Ξανθής Πετρινιώτη *Αγορές Εργασίας* είναι καλοδεχούμενη επειδή μάλιστα αποτελεί εξαιρετική συμβολή στην κατανόηση της λειτουργίας των σύγχρονων αγορών εργασίας.

Η αρχή ότι τα οικονομικά της εργασίας αποτελούν μια εξελισσόμενη επίδραση θεωρητικών και εμπειρικών αναλύσεων βρίσκει σαφή εφαρμογή στο βιβλίο της Πετρινιώτη. Βασικό του χαρακτηριστικό είναι ότι δεν περιορίζεται στην ανάπτυξη μόνο των διαφόρων θεωρητικών προσεγγίσεων για την ερμηνεία της λειτουργίας της αγοράς εργασίας αλλά προχωρεί σε διαφωτιστική παρουσίαση των εμπειρικών αναλύσεων που έχουν διεξαχθεί για τα εξεταζόμενα θέματα τόσο διεθνώς όσο και κυρίως στην Ελλάδα. Έτσι η εργασία πέρα από τους σπουδαστές οικονομικών και κοινωνικών επιστημών προς τους οποίους απευθύνεται παρουσιάζει ενδιαφέρον και για οποιονδήποτε θέλει να ενημερωθεί για τα σύγχρονα ζητήματα της εργασίας και αμοιβής. Ένα άλλο χαρακτηριστικό της εργασίας είναι οι σφαιρικές αλλά και περιεκτικές ανακεφαλαιώσεις κάθε κεφαλαίου, οι οποίες βοηθούν τον αναγνώστη στην εμπέδωση των διαπραγματευόμενων εννοιών και θεωρητικών υποδειγμάτων, καθώς και η μάλλον πλούσια βιβλιογραφία στο τέλος κάθε κεφαλαίου, που βοηθά τους ενδιαφερόμενους για παραπέρα μελέτη.

Βασική προσέγγιση της συγγραφέως, η οποία είναι διάχυτη στην εργασία, είναι η ήδη ευρέως αποδεκτή θέση ότι η πρώιμη νεοκλασική θεώρηση της λειτουργίας της αγοράς εργασίας ως ενός δημοπρατηρίου, όπου όλοι οι συναλλασσόμενοι (εργοδότες και εργαζόμενοι) έχοντας την ίδια πληροφόρηση και ίσες ευκαιρίες πρόσβασης καταλήγουν σε συμφωνία μισθών οι οποίοι αντανακλούν την οριακή συμβολή των εργαζομένων στο προϊόν, αδυνατεί να ερμηνεύσει αρκετά από τα παρατηρούμενα, ακόμη και μακροχρόνια, φαινόμενα στους όρους εργασίας στη σύγχρονη εποχή. Οι υπαρκτές διακρίσεις στις αμοιβές, στις προσλήψεις και προαγωγές σε βάρος των γυναικών, των εγχρώμων, των μεταναστών και μειονοτήτων καθώς και η περιορισμένη και δυσχερής κινητικότητα μεταξύ τμημάτων της αποκαλούμενης ενιαίας αγοράς εργασίας αποτελούν φαινόμενα ασυμβίβαστα με την ανταγωνιστική αγορά εργασίας. Ουσιαστικά υπάρχουν και λειτουργούν κατατμημένες αγορές εργασίας μεταξύ των οποίων παρατηρείται μικρή κινητικότητα εργαζομένων, ενώ η μια πλεονεκτεί ουσιαστικά της άλλης ως προς τις χρηματικές και μη απολαβές, τη σταθερότητα της απασχόλησης, την εξασφάλιση, τις επαγγελματικές προοπτικές, την πρακτική εξάσκηση κ.λπ. Αυτή η θεώρηση φαίνεται ότι δικαιολογεί και τον πληθυντικό στον τίτλο της εργασίας. Το κρίσιμο ερώτημα είναι οι διαφορετικές θεωρητικές ερμηνείες και οι τρόποι αντιμετώπισης αυτών των κατατμημένων ή εσωτερικών αγορών εργασίας.

Η εργασία αποτελείται από 12 κεφάλαια τα οποία καλύπτουν όλα τα κύρια αντικείμενα των οικονομικών της εργασίας που θα περίμενε κάποιος από ένα πανεπιστημιακό εγχειρίδιο. Ξεκινά με μια εκτεταμένη ι-

στορική ανάλυση της μετεξέλιξης φεουδαρχικών παραγωγικών σχέσεων του μεσαίωνα σε σύγχρονες αγορές εργασίας υιοθετώντας της κειμπριτζιανή προσέγγιση. Στα επόμενα κεφάλαια αναλύονται τα λεγόμενα παραδοσιακά αντικείμενα των οικονομικών της εργασίας σύμφωνα με τη νεοκλασική προσέγγιση της λειτουργίας της αγοράς εργασίας, όπου η αλληλεπίδραση της ζήτησης και προσφοράς εργασίας προσδιορίζουν τους επιμέρους μισθούς του εργατικού δυναμικού στις διάφορες θέσεις εργασίας κατά τρόπο αποτελεσματικό, εάν ισχύουν οι προϋποθέσεις της ανταγωνιστικής αγοράς εργασίας. Ωστόσο η ύπαρξη και λειτουργία πολλών και σημαντικών θεσμών, όπως εργατικά συνδικάτα, εργοδοτικές ενώσεις, ασφαλιστικά ταμεία, κρατικές υπηρεσίες, επηρεάζει τη λειτουργία και επίδοση της αγοράς εργασίας, κατά τρόπο που οι προβλέψεις της νεοκλασικής θεωρίας να μην επαληθεύονται, τουλάχιστον βραχυχρόνια. Έτσι η Πετρινιώτη αναλύει στην εργασία της τόσο τις βελτιώσεις και πρόσφατες συμβολές της νεοκλασικής προσέγγισης στη λειτουργία της αγοράς εργασίας, την κριτική της νεοκλασικής θεωρίας από τους ονομαζόμενους ριζοσπάστες και τους οπαδούς της λεγόμενης θεσμικής προσέγγισης, όσο και την εναλλακτική προσέγγιση των τελευταίων στην ερμηνεία των οικονομικών της εργασίας.

Ειδικότερα ξεκινώντας από τον πληθυσμό προσδιορίζει το εργατικό δυναμικό (δημογραφική προσέγγιση). Ακολουθώντας από το εργατικό δυναμικό (απόθεμα) αναπτύσσει την προσφορά εργασίας (ροή υπηρεσιών ανά μονάδα χρόνου), η οποία, ακολουθώντας το υπόδειγμα του Becker, είναι το αποτέλεσμα αποφάσεων του νοικοκυριού και εξετάζεται ταυτόχρονα με την καταναλωτική συμπεριφορά των νοικοκυριών. Οι αποφάσεις των επιχειρήσεων για το πόσους θα απασχολήσουν (ζήτηση εργασίας) για να μεγιστοποιήσουν τα κέρδη τους σε αγορές ανταγωνιστικές ή μη αναλύεται στη συνέχεια, για να εξηγηθεί κατόπιν, με τη θεωρία της επένδυσης σε ανθρώπινο κεφάλαιο και τις δαπάνες σε χρήμα και χρόνο που συνεπάγεται αυτή η επένδυση, η παρατηρούμενη διάρθρωση των αμοιβών. Οι συνέπειες των ατελειών στη λειτουργία της αγοράς εργασίας (περιορισμένη γεωγραφική, κλαδική και επαγγελματική κινητικότητα) αναλύονται για να εξηγήσουν υπάρχουσες διαφορές των μισθών που δεν δικαιολογούνται λόγω διαφορών στο ανθρώπινο κεφάλαιο (έτη εκπαίδευσης και πρακτικής εξάσκησης). Τα «νέα μικροοικονομικά», σύμφωνα με τα οποία η απόκτηση πληροφόρησης όσον αφορά τις ευκαιρίες απασχόλησης και τις αντίστοιχες αμοιβές απαιτεί χρόνο και δαπάνη άλλων πόρων και άρα περίοδο έρευνας και προσαρμογής, αναπτύσσονται μαζί με τις γνωστές κεινσιανές και κλασικές προσεγγίσεις ερμηνείας της παρατηρούμενης ανεργίας. Τέλος η μακροοικονομική ανάλυση της ανεργίας και του πληθωρισμού παρουσιάζονται σε αντίστοιχα κεφάλαια του παρουσιαζόμενου βιβλίου.

Δύο θέματα που κατά τη γνώμη μου χρήζουν ιδιαίτερης αναφοράς, επειδή απ' ό,τι γνωρίζω δεν υπάρχουν σε παρόμοια ελληνικά βιβλία, και καλύπτουν αντίστοιχα κεφάλαια είναι αυτό των διακρίσεων στην αγορά

εργασίας και οι επιδράσεις των συνδικάτων στους μισθούς και απασχόληση. Η αιτιολόγηση και οι άξονες πολιτικής αντιμετώπισης των μισθολογικών και λοιπών διαφορών όταν δεν οφείλονται σε διαφορές στην ποιότητα του εργατικού δυναμικού (διάκριση σε βάρος κάποιας ομάδας) γίνεται με πληρότητα και σαφήνεια. Η διάκριση σε βάρος κάποιας ομάδας μπορεί να οφείλεται είτε σε προτιμήσεις των οικονομούντων ατόμων (νεοκλασική θεωρία Becker), είτε σε αντιλήψεις των εργοδοτών σχετικά με την αναμενόμενη μέση παραγωγικότητα των διαφόρων ομάδων, οπότε ανάλογα θα καθορίσουν και το μισθό χωρίς να λάβουν υπόψη την παραγωγικότητα ενός εκάστου των εργαζομένων (Κ. Απτον, E. Phelps), είτε τέλος στην υπερσυγκέντρωση της εν λόγω ομάδας, για διάφορους κοινωνικούς ή/και παραδοσιακούς λόγους, σε περιορισμένο αριθμό χαμηλοαμειβόμενων επαγγελμάτων χωρίς ευχέρεια εισόδου σε άλλα (B. Bergman). Ανάλογα δε με το ποια είναι η πηγή διάκρισης πρέπει να διαμορφωθούν και τα μέτρα περιορισμού της.

Στο θέμα της συμπεριφοράς και των επιπτώσεων των συνδικάτων παρουσιάζονται τόσο τα παραδοσιακά θεωρητικά υποδείγματα που τα αντιμετωπίζουν ως μονοπωλιακούς οργανισμούς με όλες τις δυσμενείς επιπτώσεις από τη λειτουργία τους όσο και η πρόσφατη προσέγγιση που τα θεωρεί ως οργανώσεις συλλογικής έκφρασης των εργαζομένων στην αγορά εργασίας και στο χώρο δουλειάς (Freeman και Medoff). Εκεί που νομίζω ότι η παρουσίαση εμφανίζει αδυναμία, ίσως ελλείπει σχετικών εμπειρικών ερευνών, είναι οι επιπτώσεις της δράσης των εργατικών συνδικάτων και γενικότερα των διαφόρων ενώσεων στη λειτουργία της ελληνικής αγοράς εργασίας. Θέματα όπως οι ακαμψίες του Δημόσιου Τομέα, η αναποτελεσματικότητα της σταθεροποιητικής πολιτικής, οι υπέρμετρες μισθολογικές και λοιπές διαφορές, καθώς και η οικονομική στασιμότητα της τελευταίας δεκαπενταετίας δεν συνδέονται καθόλου με τη λειτουργία των διαφόρων ενώσεων και γενικά της αγοράς εργασίας.

Μειονέκτημα του βιβλίου της Πετρινιώτη είναι ορισμένα τυπογραφικά σφάλματα, τα οποία δυσκολεύουν τον αναγνώστη. Επίσης, επειδή η χώρα μας είναι μια μικρή και ανοικτή οικονομία, η οποία με την ολοκλήρωση της ευρωπαϊκής αγοράς θα καταστεί πιο ευάλωτη στο διεθνή ανταγωνισμό, θα περίμενα ουσιαστικότερη ανάλυση αυτών των διαστάσεων. Επίσης η περιφερειακή διάσταση των αγορών εργασίας, ιδιαίτερα για την Ελλάδα με τα γνωστά περιφερειακά προβλήματα, χρειαζόταν μεγαλύτερη ανάλυση και προβολή. Συνοπτικά ωστόσο το βιβλίο αποτελεί σημαντική συνεισφορά στην φτωχή ελληνική βιβλιογραφία, και προσφέρει αρκετά στον ειδικό και μη ειδικό αναγνώστη.